

EL SENYOR DOMINA L'ESPAI? (*)

“S’atansa a la muralla, i entrà per la porta; travessà el recinte i arribà a l’entrada del pont. Aleshores acudí, corrent al seu encontre, el senyor, demostrant una gran joia per la seva arribada. Un noi li prené les armes, un altre el gringalet, i el tercer li llevà els esperons. El seu hoste l’agafà, llavors, per la mà i el conduí pel pont. A la sala de la torre trobaren un bon foc i un bon seient al seu voltant, cobert de seda púrpura; a un costat acomodaren al seu cavall al qual havien donat civada i farratge”.

El cavaller de l'espasa (s. XII).

INTRODUCCIÓ.

L’objecte de la nostra comunicació pretén plantejar els condicionants que incideixen en una certa organització de l’espai rural a les senyories feudals del Baix-Maresme. Però, i tal com el mateix títol suggereix, analitzar també les relacions de poder i les interconnexions d’aquestes en la voluntat de conformació de l’hàbitat, incidint així en el modelatge del paisatge agrari, directament o indirectament, però sempre com una conseqüència clara dels interessos de la ideologia dominant. El marc cronològic prefixat arrenca de les primeres manifestacions documentals, a les darreries del s. IX, per a finalitzar als inicis del XII, quan els comtats ja tenen una estructuració que, en certa forma, podríem considerar definitiva.

La primera reflexió que cal fer respon a qui considerem com a *senyor*. Creure que sota aquest terme hi ha només el feudal seria un reduccionisme simplista. Pensar a la vegada que, quan parlem de senyories, el qui té la fortalesa castral és qui organitza el territori també seria disminuir la complexitat de la qüestió, de la mateixa manera que presentar la xarxa senyorial com un conjunt homogeni seria oferir un model exageradament elemental i molt allunyat de la realitat de la majoria de les jurisdiccions medievals de la Catalunya Vella. Consegüentment, hem cregut convenient centrar aquest estudi a les senyories de Mataró i de Sant Vicenç/Vilassar, per diverses raons. La primera d’elles es basa en l’existència d’estudis anteriors (1) sobre els quals es construirà la nostra aportació; la segona, ve com un intent de conjugar diferents formes i enfocaments metodològics i de repensar els problemes des d’una òptica globalitzant; la tercera, voldria servir d’exemple i de suggeriment a nous estudis i nous plantejaments del problema que ens ocupa.

(*) Comunicació presentada a les *Segones Jornades de Joves Historiadors i Historiadors*, Barcelona, octubre 1988).

NO EL SENYOR: ELS SENYORS.

Pel que fa al Maresme, i aquest no és un cas isolat i únic (2), ja des de l'inici de l'organització de les senyories no hi ha un sol *dominus* que gaudeixi a les seves mans de tot el territori. Si bé és cert que al 1025 Berenguer Guadall compra (3) a Berenguer I, a Guisla, la seva esposa, i a Ermessenda, la seva mare, comtes de Barcelona, els feus del comtat d'Osona i de Barcelona (4), des del començament ens adonem de l'existència d'altres senyors que palesen la compartimentació del domini. D'antuvi, els eclesiàstics representats pels monestirs -Sant Cugat, Sant Benet de Bages, Sant Pere de les Puel·les, Sant Salvador de Breda, Santa Maria de Roca Rossa, Sant Pol del Maresme, Santa Anna de Barcelona, Santa Maria de l'Estany, Sant Marçal del Montseny, Sant Pere de Clarà-; però, sobretot, en relació a aquesta contrada, per la gran incidència de la Seu de Barcelona. De tota manera, tampoc podem considerar els senyors de l'església com a un conjunt unitari, perquè hi ha diferències notables entre l'actuació d'uns i d'altres. Així com la majoria de les institucions monàstiques adoptaren un paper passiu limitant-se a la conservació de les seves propietats, la Seu emprà una actitud veritablement activa, que es materialitzà des del primer moment en l'empenta repobladora (5).

Els senyors laics tampoc n'eren uns. Existia, com sabem, una gran jerarquització social reflectida en la gradació vassallàtica. Els senyors eminents foren, en aquest primer període, el llinatge dels Castellvell. Tanmateix, els castlans dominaren *de facto* les senyories, i en aquest marc ens trobem amb els Sant Vicenç (6) a la jurisdicció del mateix nom, i a altres famílies de la petita noblesa rural, feudataris dels grans, controlant part del territori. Endebades són senyors de cases fortes constituïdes en caps de quadra -Cros, Agell, Cerdanyola-; d'altres provenen d'antics elements que componien les hosts feudals i a qui es concedí terres i propietats -Argentona, Montornès, Vilassar-. Alguns d'ells venien de branques col·laterals de petits llinatges veïns -Tagamanent, Bell-lloc, Centelles, Far-, els quals esdeviniren castlans de fortaleses adoptant amb el mimetisme més absolut la forma de fer dels més poderosos (7). Però l'escalonament feudal no es limitava només a la classe social dels *bellatores*, els qui podien accedir a la categoria de cavaller, els qui entraven a formar part d'aquest nou orde de la cavalleria a través d'un ritu d'iniciació, en el qual, *es renoven les energies socials i les fidelitats al grup de sociabilitat aristocràtic* (8). La dicotomia que sembla existir entre senyor i pagès se'ns presenta a cops ben confosa, molt poc clara, marcant la distància existent entre el concepte teòric i la realitat històrica.

D'aquesta manera, en un grau inferior apareixen els administradors senyorials, els batlles, als qui els feudals encomanaren castells i grans extensions del territori. L'origen d'aquest tercer grup social no es troba ni a la gran ni a la petita noblesa. Cal cercar-lo a l'alta pagesia rural, als camperols més rics, benestants i poderosos -els Pins, batlles de sac del monestir de Sant Marçal del Montseny; els Batlle i els Flor, batlles dels Sant Vicenç; els Mataró, Mata, Catà i Llull, batlles del castell de Mataró-. Evidentment, els pagesos, malgrat gaudir del poder, no apareixen a les fonts literàries de l'època, però no per aquest fet els hem de deixar de banda. En realitat, i atesa la mentalitat dels cavallers, abocada al luxe i a una vida on la guerra constituïa la principal ocupació, delegaren la gestió de la senyoria en mans d'aquests oficials, que foren els veritables controladors de la pagesia, els qui coaccionaven, explotaven i regulaven el manteniment del sistema (9). La majoria rebé, amb el càrrec, una concessió de propietats en forma d'alous, generant

situacions jurídiques complexes tan abundants a la Catalunya Vella, i que endebades semblen sorprenents: el remença que alhora és al·lor d'una sèrie de terres, però subjecte a tots els mals usos i a l'adscripció a la gleba a d'altres, i que al mateix temps té sota seu emfiteutes que depenen en certa manera d'ell, i és batlle senyorial (10).

Cal també, quan parlem dels senyors, considerar un darrer fet: el de la interacció camp-ciutat, que no podem relegar de cap manera, i menys en tractar del Maresme, atesa la seva situació geogràfica, tocant a Barcelona. De quina forma la *urbs* incidí en el seu entorn, ja des del principi de l'organització del comtat?; o, també, hom pot arribar a pensar que la ciutat es conformà amb un control del seu territori més proper, sense considerar les senyories que l'envoltaven?. Com sabem, el debat historiogràfic de les relacions ciutat-camp ha generat darrerament una fructífera via d'investigació plena de possibilitats (11), i la incidència d'elements ciutadans vers la ruralia, a la baixa edat mitjana, és un fenomen constatable amb facilitat (12). Però aquest no és pas el tema que volem ressaltar. El que ara ens ocupa no són els darrers segles medievals, sinó, al contrari, els primers. I el dubte rau a saber si la ciutat, des de l'inici, exercí algun tipus de domini o no. Dins d'aquesta problemàtica, cal considerar l'acta de franquescs que al 1025 els comtes de Barcelona atorguen als habitants de la ciutat i del comtat (13). El document presenta un cert nombre de clàusules que permeten definir el contingut mínim de les franquícies, estructurat en privilegis de dret privat i de dret públic. Els primers són relatius al règim especial de la terra i a la llibertat dels habitants: la terra serà lliure, desgravada de tot cens i la concessió es fa extensiva als béns mobles. Deixant a part els aspectes formals, veiem a qui es dirigeix la concessió. D'antuvi, a tots els qui habiten a Barcelona, al seu suburbi, a tot el comtat, i també al castell d'Olèrdula, al Penedès i al Vallès *et aliarum marcarum predicti comitatus*, considerant aquestes zones, doncs, com a marques, com a fronteres. Per tant, els comtes sentiren, des del principi de l'organització, la necessitat del control i seguretat de llurs terres, i també de les que representaven una frontera amb elles. Aquest fet, juntament amb els privilegis de franquícia concedits al Vallès i al Maresme al mateix període (14), ens parla de la voluntat de repoblació, però alhora de voluntat de salvaguarda i d'allunyament efectiu de tot perill provinent de veïns excessivament forts. Creiem que des d'aquest punt de vista cal entendre el perquè d'unes senyories tan febles i mancades de jurisdicció plena com més properes siguin a la ciutat.

NO UN ESPAI: UNS ESPAIS.

La reflexió dels diferents senyors que podien dominar un territori concret ens porta a considerar com cada un d'ells, o cada grup social incidia sobre un paisatge determinat. És evident que tots tenien en comú una mateixa superestructura marcada per la ideologia feudal. Nogensmenys, la forma de concretar sobre l'hàbitat i sobre els homes aquest feudalisme imperant responia a interessos distints, per tant, donà lloc a diferents models d'actuació. Per a no desvincular-nos de l'esquema precedent, analitzarem les intervencions operades sobre l'espai físic segons el mateix ordre que hem seguit a l'apartat anterior.

L'acció política s'explica en l'espai com la modificació promoguda des d'un poder que s'inspira en els valors culturals d'un grup humà, reflectint-ne, teòricament, la necessitat, les forces internes socials i les seves connexions vitals amb un territori. En

l'aspecte organitzatiu més espontani, el factor polític s'expressa com la institucionalització de les relacions socials, econòmiques i religioses que el grup veu encarnades en el seu representant, en l'àmbit geogràfic on aquestes relacions s'imposen unitàriament. A l'interior de l'organització feudal, el senyor i els seus intermediaris es conjuntaren amb les classes dels artesans i els camperols, cadascuna inserida i col·locada en l'espai de forma corresponent a les pròpies funcions econòmiques. Però es tracta, en aquest cas, malgrat la seva dispersió als dominis senyorials, d'un esquema monocèntric i convergent: aquesta és la raó, a nivell d'espai, de la seu del *dominus* concretada en el castell, a l'entorn del qual es bastiran, més tard, les residències de la burgesia, de l'artesanat o dels mercaders.

Pel que fa al món rural català, resta encara un factor a analitzar en profunditat: el del fenomen, tan seriosament copsat a altres indrets, de l'*incastellament*, com la proliferació dels castells-centre de poder senyorial, amb base a exercitar, comptant amb els estrats locals, una important funció d'agregació. Tal com exposen Bolós i Pagès (15), existiren amb seguretat moltes diferències entre l'*incastellament* italià i el procés d'encimbellament de la població que es produí a la frontera catalana, encara que en molts llocs resten molts aspectes difícils de conèixer amb les dades amb les quals comptem a l'actualitat. No sabem, però, amb absoluta certesa, quan es començaren a bastir els castells del Maresme, malgrat que les primeres dades documentals ens parlin d'una *domus Sancti Vicencii* ja al 894 (16). El que sí podem afirmar és que, a partir de l'any mil, s'opera un canvi social, formant l'estructura del que abans havia estat tan sols necessitat (17). Els homes s'integren dins d'un entramat de senyories, base constitutiva del que s'ha anomenat sistema feudal (18). Els milites es fan amb el poder, tenen les armes i els cavalls, en el món regit per la trilogia tripartita: *oratores, bellatores, laboratores*, reunits al voltant del més ric que els domina, el senyor, i per sota, els *inermes*, els dèbils, els sotmesos, els pobres: la immensa majoria de la societat medieval. La senyoria es concep, doncs, de bell antuvi, com una necessitat militar, que regula aquests grups d'homes, els qui viuen al recer de l'elevació de terra on impera l'habitable del *dominus*, la torre, el castell, aglutinats per la por del més immediat: menjar i sobreviure.

Pierre Bonnassie explica (19) com el conjunt territorial de Barcelona-Girona-Osona, a la mort del comte Berenguer Ramon, es troba desmembrat de fet, sinó de dret, i esdevé pràcticament ingovernable. Fins a mitjan segle XI, a Catalunya hi hagué una mancança força general de l'autoritat pública. Els poderosos s'irrogaren llavors el costum d'actuar sols i per pròpia iniciativa, i el control comtal sobre les fortaleses es veié també amenaçat. En conseqüència, els castells del Maresme dependran només dels llinatges que els posseeixen, convertint-se en pràctica usual concedir als membres de la família, als *proximi*, els qui formen la parentela, els elements de defensa que estan subjectes al castell, com les *domus* de les quadres, i també les castlanies. I encara més, disposen a llur voluntat dels *castra*, torres, terres i rendes d'aquests: les concedeixen, infeuden i arrenden, violant la transmissió dels béns fiscals, car tan sols, en un principi, era el comte qui tenia facultat per procedir a atribucions de terres i rendes públiques.

En relació a l'ordenament de l'espai, l'existència de castells, torres, guaites i fortaleses, ens en defineix un de ben determinat. Però no hi ha només aquestes evidències com a reflex del poder feudal, ans al contrari. Existeix la dominació política, de la qual la força és l'emblema, materialitzada en cada detall: els materials constructius -la pedra,

distintiu d'habitable superior-; la ubicació física -sempre en llocs elevats, preeminents-; el volum de l'edifici -més ampli, més gran, més compacte-; l'inaccessibilitat -bastiment envoltat de muralles-. Hi ha també un cert tipus de simbologia sensiblement present, en els elements definidors de la fàbrica castral i en els que l'acompanyen, com els aparells repressius i de càstig: les forques i els costells. I ací tampoc acaba l'exercici del poder, que no es limita al control dels homes, sinó que s'estén àmpliament a la regulació de les activitats econòmiques.

A les societats primitives, entre les quals hom pot incloure la pròpiament feudal, el factor econòmic no podia imposar-se de forma autònoma, hegemònicament sobre els factors socials, polítics o religiosos. Encara que les interconnexions entre les classes socials vinguin donades per una escala jeràrquica dels individus, l'aprofitament dels mecanismes econòmics, amb tota la complexitat que aquests generen, no existeix com un fet dirigit solament i exclusivament a aquesta finalitat. El senyor feudal és, en certa manera, el protagonista de tot un conjunt de relacions existents entre el sòl com a instrument de producció i la societat, en les quals la idea de profit i guany econòmic no té cabuda: almenys fins a la irrupció de la mentalitat de benefici, pròpia de la burgesia, quan aquesta, des de l'edat mitjana central, es fa amb la propietat de moltes senyories i els gestiona segons la seva pròpia òptica. Per tant, i per al període que ens ocupa és constatable el substancial desinterès vers l'economia senyorial, com una font d'on extreure un profit, com un mecanisme adequat per a produir riquesa, i aquesta és una de les característiques de la noblesa dels segles XI-XII, atenta sobretot al poder i al control físic dels homes (20).

En relació amb la voluntat del *dominus* a controlar, hem de fer un esment als destrets de la senyoria, veritables indústries medievals al món rural. Detenir el seu domini i control no era pas qualsevol cosa. Segons Hinojosa (21), que els qualifica de monopolis, no tingué caràcter tutelar, sinó fiscal, des de l'origen i al llarg de tota la seva durada; el que el senyor solia reservar-se més sovint era el de la farga, *fabrica*, on el pagès havia d'arreglar, a la força, les seves eines per al treball del camp i portar a ferrar qualsevol objecte domèstic que ho requerís. Normalment, com a indemnització per aquest servei, el camperol estava obligat a pagar un cànon anual, generalment en espècie, anomenat llossoll, i el mateix passava quan en les senyories el *dominus* obligava els seus homes a portar a moldre el blat als seus molins, seus, car era ell qui els havia construït; el pagès, doncs, devia també prestar un cens per la utilització d'aquests. Com que el senyor tenia altres ocupacions, no era ell en particular qui menava molins i ferreries, sinó que preferia arrendar-los, en contractes quasi emfitèutics, dels quals treia una participació en llurs rendiments. El forn, de vegades, també constituïa un dels monopolis.

Pel que fa a les característiques dominants de la distribució de l'hàbitat al Maresme medieval, hem d'assenyalar que aquest ve definit per la continuïtat des de l'època romana, per la concentració en petits nuclis i per la dispersió dels masos. Els feudals incidiren en l'espai conformant-lo de forma defensiva i militar, i també prenent la iniciativa del bastiment de construccions industrials. Però no generaren, almenys al Maresme, nous centres d'habitacles camperols. És a dir, els agrupaments de caire concentrat no responen a l'actuació dels senyors laics, ni tampoc a l'acció dels monestirs. Les seves arrels, caldrà cercar-les, consegüentment, a altres grups capaços d'un ordenament distint del territori.

A l'apartat anterior distingíem entre el comportament passiu de les cases monàstiques i l'activitat de la Seu de Barcelona. El paper de l'església, simbolitzat en el nostre cas per la catedral barcelonina, prendrà una importància capital en el desenvolupament dels poblats formats per la reunió d'habitaclcs a l'entorn de llocs de culte: la parròquia. La parròquia és essencialment medieval i pre-senyorial, anterior a les circumscripcions administratives. Va atreure al seu voltant pagesos que formaren un petit nucli de pobladors, el qual es convertí en el centre natural de la vila. Els camperols cercaren la seguretat oferta pel perímetre sagrat de l'església, la sagrera, hereva del moviment de Pau i Treva, i aquesta seguretat es convertí en un dels mecanismes efectius del procés repoblador (22). El domini de la Seu estava format per explotacions petites o mitjanes, conreades per parcers o a parts de fruits, a vegades pels mateixos anteriors propietaris de les terres, sota forma de *precaria* o del *servitium*, o forma del futur censal: la Seu avançava una quantitat en una operació qualificada com a compra, però que no ho era, car els propietaris no perdien cap dret sobre el bé suposadament venut i, no solament en conservaven la possessió, sinó que també el podien llegar o vendre, sempre que fos respectada l'obligació de satisfer un cens anyal. I així, juntament amb la percepció d'unes rendes generalment en espècie sobre els esplets, la Seu ampliava el control sobre la terra i sobre els homes, car el domini eminent, el *senioraticum*, restava ja des del moment del pacte en les seves mans.

En enunciar les diferents classes de senyors, incloïem els batlles i castlans, entenen que aquests exercien, en certa forma, un poder, tal vegada més directe i efectiu que el dels *domini* laics i eclesiàstics. Si relacionem aquest poder amb el modelatge de l'espai, també hi trobem uns trets distints, ara molt més imprecisos. No hi ha la imatge simbòlica del castell o de l'església parroquial com a expressió de potència. Però, malgrat tot, la puixança es transparentava per altres camins, mitjançant altres codis. Els camperols, empesos per la necessitat de sobreviure, es preocuparen més intensament pel guany que llurs senyors, perquè d'aquest guany depenia sovint l'esperança de vida. L'ambició, en conseqüència, es confonia amb la lluita per la supervivència, sense deixar de generar, en els casos més afavorits, una directriu marcada vers el benefici, aconseguint així, a partir dels fruits del propi treball, un estatus superior dins de la classe pagesa, i -el que era encara més important- una estabilitat material profundament cobejada.

Aquestes actituds es materialitzaren també de forma espacial. Primer, en el gaudi del bé més preat: la terra (23). Però no només això, sinó que també, a petita escala, l'habitable transmet el major o menor poder econòmic. Les primeres dades documentals, les del segle X, ens parlen generalment de cases; a la centúria següent, cases i casals; l'any 1102 trobem esmentat el mot *mas* per primera vegada. Durant tot el segle, s'empra *mas*, *casa*, *casals* i *mansió* (24). A manca d'un estudi més acurat sobre aquest tema específic, només resta dir que existia una gradació constructiva, de la mateixa manera que palesem a la baixa edat mitjana la diferenciació entre capmàs, *mas* i *borda*. A més, la possessió d'una indústria -molins, ferreries- multiplicava les possibilitats de benefici. Per tant, no resulta contradictori que els mateixos batlles o pagesos rics acaparessin aquestes fonts de rendes, que es sumaven a les rebudes per l'exercici de llur càrrec (25).

La ciutat, dèiem, incidí sobre el seu espai circumdant tractant de regular des del principi l'equilibri de forces del poder. I si en segles posteriors hom pot arribar a parlar del *caràcter de senyoria col·lectiva dels consells de les ciutats medievals i, per tant,*

la seva vinculació estructural al sistema feudal (26), ja al començament organitzatiu la *urbs* modela els camps i els conreus que l'envolten, generant un tipus específic de paisatge agrari, destinat sobretot a cobrir les seves necessitats imperioses d'aprovisionament, car la feblesa del món urbà ve caracteritzada per la manca d'abastiment de productes comestibles. Pel que fa al camp, cap al 1020 es va passar de l'aprofitament dels recs mulners a la construcció específica de canals de regadiu que cobriren algunes comarques com el Vallès, el Maresme i el Pla de Barcelona, contrades, totes elles, entorn de la ciutat comtal. D'aquesta manera, els voltants del nucli ciutadà es trobaren paulatinament plens d'horts, situant-se aquests moltes vegades a l'interior de les sagres i a les vores dels torrents. Aleshores es configurà el disseny del panorama rural que esdevindria distintiu a molts indrets de Catalunya: un paisatge de petites parcel·les, on els arbres fruiters protegeixen els cultius de cols, alls, cebes i hortalisses.

Però l'expansió de l'horticultura no fou pas una acció isolada, sinó que aquesta anava aparellada amb la de la viticultura, conjuntament amb la dels cereals i la de l'arboricultura. En resum, la producció agrària es veié enfortida durant els segles XI i XII, més per l'expansió de la superfície rompuda que no pas per una intensificació dels conreus, és a dir, el major volum productiu resultà d'un augment extensiu, no d'un increment qualitatiu. De tota manera, les causes d'aquest procés vénen influïdes per una demanda més acusada i aquesta, sens dubte, prové de la ciutat que creix i s'alimenta d'aquest espai rural del qual no pot desvincular-se. I si és important constatar la incidència de la ciutat a nivell d'aprovisionament, així com també ho fou en política demogràfica, també és important no oblidar el seu paper pel que fa al comerç i a la xarxa de mercats que, sens dubte, anava molt més lluny de les portes urbanes, mantenint una relació, més o menys estreta, amb els mercats rurals. En seguiment a aquest punt, i sobretot pel que fa a la baixa edat mitjana, caldria analitzar les formes de combinació estructural de la indústria rural i una organització d'un mercat de característiques pre-capitalistes, com proposa el model proto-industrial elaborat per Medick i Kriedte (27).

CONCLUSIÓ.

En el marge estret d'una comunicació sempre resten les idees només perfilades, com un suggeriment de la tasca que cal continuar. Aquesta en concret tampoc es surt de la norma. Tal com hem proposat a la introducció, volíem plantejar el tema de l'espai feudal des d'enfocaments distints, i alhora portar a la consideració de possibles futurs treballs com a conseqüència d'aprofundiment de temes puntuals que ara hem enunciat. D'una banda, l'anàlisi de l'exercici del poder, que cal reconsiderar, conjugant tots els elements capaços de conformar una realitat històrica específica, defugint els clixés heretats d'una historiografia decimonònica. I alhora, integrant-hi les dades que la documentació ofereix, refusant concepcions massa dualistes o extremadament elementals. La societat medieval era complexa, i aquesta multiplicitat ens obliga a repensar i a revisar les hipòtesis, com a reflexió indispensable de la informació brindada per les fonts. Però també cal partir de supòsits més flexibles, més oberts a les especificitats regionals, sense imposar models aliens de forma sistemàtica, al marge de tota comparació. En aquest sentit, és necessari oblidar aquestes dicotomies tan teòriques -monarquia/noblesa, senyor/pagès, ciutat/camp, senyoria/Estat...- que tan poc reflecteixen una realitat històrica molt més complicada.

En relació amb l'espai i el seu ordenament, aquest és un subjecte que demana estudis monogràfics per a tots i cada un dels seus elements, i en marcs geogràfics diferents, car per a moltes comarques catalanes representa encara una via d'investigació completament verge. A part de considerar les observacions ja formulades pel que fa al poder, hi ha aspectes relatius a l'ordenament territorial als quals volem al·ludir especialment. Si bé es fa indispensable l'enfocament global del tractament de l'espai, en aquest hom deuria incloure totes les actuacions -polítiques, econòmiques, socials, religioses- susceptibles de modelar, d'una o altra forma, l'entorn. Aleshores, hom pot efectuar l'anàlisi des de punts de vista múltiples, però no per aquesta causa antagònics. És a dir, és possible integrar les dades fornides per la cultura material, la documentació escrita, l'anàlisi geogràfica, l'antropologia, la topo i antroponímia..., així com les prospeccions aèries, anàlisis edafològiques o pol·líniques, sense oblidar les aportacions de les representacions gràfiques: mapes, plànols i dibuixos. La conjugació de tots aquests elements i l'estudi pacient de l'evolució dels nostres camps, de ben segur que contribuiran de forma positiva en un millor coneixement de la pagesia medieval catalana, i de la història agrària en general.

Coral Cuadrada i Majó

NOTES.

- 1.- Aquest ha estat l'objecte de la nostra tesi doctoral, *El Maresme medieval. Les jurisdiccions baronals de Mataró i Sant Vicenç/Vilassar (Hàbitat, Economia i Societat, segles X-XIV)*, Universitat de Barcelona 1987, Premi Iluro 1987, *XXIX convocatòria de Monografia Històrica*, Mataró, 1988 (en premsa), i les dades allí recollides ens forneixen de suficients elements de judici. Altres estudis, sobretot concernents al paisatge, cal veure'ls a: *El paisatge i l'organització del territori al Maresme medieval*, a *El paisatge geogràfic i l'organització del territori a la Catalunya medieval*, llibre col·lectiu editat per Jordi BOLÓS (en premsa); i a tall de comparació CUADRADA, Coral: *Per a una història del paisatge medieval: el mapa de Puigvert*, article per *Acta historica et archaeologica Mediaevalia*, Departament d'Història Medieval, Universitat de Barcelona, 1988 (en premsa). Pel que fa a les relacions de poder, veieu CUADRADA, Coral: *Poder, producción y familia en el mundo rural catalán (s. XI-XIV)*, conferència per al Seminari *Relaciones de poder, de producción y de parentesco*, dirigit per Reyna Pastor, Departament d'Història Medieval del CSIC, Madrid, 1988 (en premsa).
- 2.- Comproveu, a nivell comparatiu, el que es dona a Castella a la mateixa època, MARTÍNEZ SOPENA, Pascual: *La Tierra de Campos Occidental. Poblamiento, poder y comunidad del siglo X al XIII*, Valladolid: Institución Cultural Simancas, 1985, p. 321-472.
- 3.- Arxiu de la Corona d'Aragó, en endavant ACA, *Feudorum Vicariorum Cathalonie*, vol. IV, f. 88. Transcrit per CARRERAS i CANDI, Francesc: *Argentona Històrica*, Barcelona, 1981, Argentona 1982, p. 101-102.

- 4.- A les parròquies de Sant Sadurní de la Roca, Santa Agnès, Vilalba, Cardedeu, Vilanova, Llerona, Marata, Sant Esteve del Coll, Sant Julià d'Argenton, Sant Feliu de Cabrera, Örius; i també les esglésies incloses dins del terme del castell de Sant Vicenç: *namque ecclesias qui sunt in circuitu de iamdicto castro sancti Vincencii, qui sunt de prefato fevo, et de sancto Iuliano predicto, sanctique Petro Clerani et sancti Andree Orreos, qui sunt ei subiectas, et sancti Felici, simul cum subiectis suis ecclesiis, idem sancti Cipriani, sanctique Iohannis...*; així com el feu d'Osona i el cens d'Alella, en lliure i franc alou, excepte el puig i el castell de Sant Vicenç.
- 5.- Els primers establiments constatatats a la comarca foren efectuats per la Seu: Arxiu de la Catedral de Barcelona, a continuació ACB, *Liber Antiquitatum II*, núm. 436 (1010); núm. 482 (1054); *Liber Antiquitatum III*, núm. 159 (1112); núm. 498 (1113).
- 6.- Un estudi monogràfic sobre la família a CUADRADA, Coral: *El linaje de los Sant Vicenç, señores feudales del Maresme*, article per a *Hispania*, Madrid, 1988 (en premsa).
- 7.- En aquest context cal entendre les diferents convinences entre els feudals, així com la comanda de castells i torres, com la de Vilassar el 1171, realitzada per Pere de Sant Vicenç a favor de Pere de Montornès: *Hoc est convenientia que est facta inter Petrum de sancto Vincencio et Petrum de Montetornes. Ego, quoque, predictus Petrus de sancto Vincencio, comendo tibi, predicto Petro de Montetornes ipsam meam turrin de Vilassar...*, donant-li els feus corresponents a la torre, o sigui, quatre cavalleries: *dono tibi fevos ipsius turris, scilicet, quatuor cavallerias terre...* i li concedeix, *propter amorem et servicium quod michi feceris*, la cinquena part de tots els establiments i dels esplets: *quintam partem de omnibus stabilimentis... ac habeas quintam partem de omnibus eximentis que inde exierunt*. Reté l'estacament del seu batlle de Cabrils; per la seva banda, Pere de Montornès li defineix el camp que Ramon de Vilassar li reclamava i convé la prestació d'hosts, cavalcades, seguiment i defensa: *convenio tibi facere hostes cum tuo conducto et quod faciam tibi curiam de cavalcades et sequimenta et placita, et ero tibi adiutor, defendere totum honorem quem hodie habes et in antea cum meo consilio adquiseris cunctos homines vel feminas*. Arxiu Patrimonial del marquès de Barbarà, en endavant SGV, *Llevador de Rèdits de Pere des Bosc*, f. 118-119.
- 8.- RUIZ DOMÈNEC, José Enrique; pròleg a la *Crónica de los condes de Hainaut*, Madrid: ed. Siruela, 1987, p. XII. Aquest plantejament, el trobem igualment a *La caballería o la imagen cortesana del mundo*, Gènova, 1984, del mateix autor; a FLORI, J.: *L'Essor de la chevalerie*, Gènova, 1986; i a gran part dels historiadors de les mentalitats.
- 9.- Una primera aproximació als senyors dels castells, castllans i batlles, la realitzàvem a *Els senyors feudals de Mataró (segles XI-XIV)*, III Sessió d'Estudis Mataronins. 10 de maig de 1986. Comunicacions presentades, Mataró, 1987, p. 17-30; reflexions ampliades a la nostra tesi, op. cit. a la nota 1. D'altres consideracions, sobretot relacionades amb la pagesia, foren el subjecte presentat al II Col·loqui d'Història Agrària, *La pagesia medieval, una classe homogènia?* (anàlisi de la condició social dels pagesos del Maresme, segles XIII-XIV), Barcelona, 1986 (en premsa).
- 10.- Com és el cas de Bernat Flor, batlle del castell de Vilassar, home propi, soliu, afocat i subjecte als mals usos, que declara: *Item, teneo pro dicto castro baiuliam perpetuam in termino dicti castri, pro qua habent tenere et exercere iuridicionem in termino dicti castri et reddere ius et iusticia ciicumque, et levare et congregare redditus, census denariorum et partes expletorum que dantur in grano et pertinetur in areis rusticorum, et propriis sumptibus eorumdem confuencium apportare ad dictum castrum, de quibus partibus expletorum habent pro iure baiulie braciaticum de denariis nil habent...*, SGV, *Capbreu del castell de Vilassar*, f. 39-40 (1354).

- 11.- Un estat de la qüestió a Catalunya cal veure'l a BUSQUETA i RIU, Joan J.: *Algunes consideracions a l'entorn del tema 'Ciutat i camp' a la Catalunya baix-medieval*, a Burriac, Mataró: Museu Comarcal del Maresme, 1988, p. 77-82. *Un dels darrers treballs a Castella, des d'aquesta òptica*, a CASADO, Hilario: *Señores, mercaderes y campesinos. La comarca de Burgos a fines de la Edad Media*, Valladolid: Junta de Castilla y León, 1987. Una exposició molt suggerent de la problemàtica d'interrelació al pròleg de GARCIA, Ferran: *Llibre d'Establiments de Gandia. Imatges i missatges en una vila medieval*, Gandia: Arxiu Municipal, 1987, p. 13-33. El paper de centre de la ciutat respecte a una perifèria rural va ser posat de relleu, pel cas de València, per IRADIEL, Paulino: *En el Mediterráneo occidental peninsular: dominantes y periferias dominadas en la Baja Edad Media*, I Coloquio Internacional de Historia Económica, *La periferización del Mediterráneo occidental*, Murcia 1984, *Areas*. *Revista de Ciencias Sociales*, Murcia, 1985, p. 64-76; on considera, en relació a la tensió existent entre món urbà i món rural a la baixa edat mitjana, que més val parlar d'interdependència econòmica, de formes diferents d'integració, que no pas de dualisme; de divisió de treball més que de periferització unilateral.
- 12.- Aquests han estat aspectes que ja amb anterioritat han copsat la nostra atenció, *Vers l'adquisició d'una mentalitat feudal: Pere des Bosc, ciutadà de Barcelona i la compra dels castells de Sant Vicenç i Vilassar (s. XIV)*, *Acta Mediaevalia*, Annexos d'Arqueologia, núm. 3, 1986, p. 179-199; i amb BUSQUETA i RIU, Joan J.: *Els funcionaris regis i la seva implantació en en Pla de Barcelona i en el Maresme: un grup social a la conquesta de l'entorn rural*, *L'Avenç*, núm. 94, 1986, p. 36-41.
- 13.- ACA, *Berenguer Ramon I*, perg. 50.
- 14.- No podem estendre'ns, per evident manca d'espai, en l'evolució de les franqueses del Vallès i Maresme, i les conseqüències posteriors que aquestes generaren. De tota manera, aquest és un dels punts tractats a la nostra tesi, *op. cit.* a la nota 1. La relació entre les franqueses, el sagramental i el paper que ací juga la ciutat de Barcelona ha estat objecte de la nostra comunicació a *Les Corts a Catalunya. Congrés d'Història Institucional*, Barcelona, 1988, amb el títol *Els greuges del sagramental a les Corts catalanes (s. XIV-XV)*, (en premsa).
- 15.- BOLÓS, J.; PAGÈS, M.: *El castell i la baronia de Castellví de Rosanes (Baix Llobregat), Fortaleses, torres, guaites i castells de la Catalunya Medieval*, Annex 3 d'*Acta Mediaevalia*, Universitat de Barcelona, 1986, p. 119. En relació al procés d'*incastellamiento*, veieu TOUBERT, P.: *Les structures du Latium médiéval. Le Latium méridional et la Sabine du IXe siècle à la fin du XII siècle*, Roma, 1973, especialment p. 303-368. La revisió de la reivindicació dels models regionals com a mode de producció feudal mediterrani, presentada per Toubert al Congrés de Roma de 1978, on proposava com a hipòtesi de treball l'anàlisi d'elements estructurals com el predomini de la petita explotació camperola, i la concentració de l'hàbitat al voltant de llocs fortificats -entre d'altres-, cal seguir-la a IRADIEL, P.: *Feudalismo agrario y artesanado corporativo*, *Studia Historica*, v. II, núm. 2, 1984, p. 55-88, especialment p. 72-73. Sobre la importància dels castells en la formació dels dominis feudals, veieu RIU, M.: *L'aportació de l'arqueologia a l'estudi de la formació i expansió del feudalisme català*, *La formació i expansió del feudalisme català*, Actes del col·loqui organitzat pel Col·legi Universitari de Girona (8-11 gener 1985), *Estudi General*, 5-6, 1985-86, p. 27-45.
- 16.- ACB, 1-3-1.
- 17.- Així, Pierre Bonnassie insisteix sobre el fet de la revolució feudal a Catalunya, Robert Fossier del concepte d'*encel·lament*, Toubert sobre el fenomen de l'*incastellamiento*, com ho fa també Montanari. Veieu BONNASSIE, P.: *Catalunya mil anys enrera. Creixement econòmic i adveniment del feudalisme a Catalunya, de mitjan segle X al final del segle XI*, Barce-

lona, ed. 62, 1981, 2 vols.; FOSSIER, R.: *La infancia...*, p. 180-414; TOUBERT, P.: *Les structures...*; MONTANARI, M.: *Campagne medievale. Strutture produttive, rapporti di lavoro, sistemi alimentari*, Torí: Einaudi, 1984, p. 116.

- 18.- Sobre la terminologia i el llenguatge historiogràfic a propòsit del 'feudalisme' cal veure les observacions de IRADIEL, Paulino: *Feudalismo agrario...*, op. cit.
- 19.- BONNASSIE, P.: *Catalunya...*, II, p. 22-23.
- 20.- Aquestes consideracions es documenten àmpliament a Itàlia: ens remetem particularment a MONTANARI, M.: *Mutamenti economico-sociali e trasformazione del regime alimentare dei ceti rurali, Campagne medievale...*, p. 147-173. Per veure l'aferament, a la plena i baixa Edat Mitjana, del nou tipus de propietaris burgesos o ciutadans, portadors de la nova mentalitat econòmica dirigida al guany, veieu CHERUBINI, G.: *Signore, contadini, borghesi. Ricerche sulla società italiana del Basso Medioevo*, Florència, 1974. Per la substancial diversitat de comportament amb els senyors alto-medievals, més atents al poder que al benefici, veure FUMAGALLI, F.: *Terra e società nell'Italia padana. I secoli IX e X*, Torí, 1976, p. 158-159.
- 21.- DE HINOJOSA, E.: *El régimen señorial y la cuestión agraria en Cataluña durante la Edad Media*, Madrid, 1905, p. 111. Per una explicació més detallada de les indústries del Maresme, veieu CUADRADA, C.: *El paisatge i l'organització...*, on s'estudien les primeres concessions, el sistema de reproducció i la ubicació geogràfica de molins, ferreries i foms, reflectits en els mapes que acompanyen al capítol.
- 22.- Com a exemple del que venim dient, l'establiment a una casa a Premià, efectuat pel bisbe Gislbert el 1054: *sū donamus vobis ipsis chasalibus ad domos rehedificandum et erigendum et ad construendum in ea, videlicet ratione, ut vos teneatis et possideatis omnibus diebus vite vestre et ad obitum vestrum concedatis ad unum de filiis vestris quale vos eligere volueritis, et ipse similiter teneat et possideat omnibus diebus vite sue et ad obitum suum restituat ad prelibate chanonice, et non abeat licentia nec vindere nec alienare nec alium senioraticum facere, scilicet in nostra sugeccione teneatis et abeat*. Fixem-nos en les condicions: reedificar i construir les cases, posseir-les en vida i llegar-les a un fill que també en gaudirà mentre visqui. Quan aquest mori, tornaran a la Seu. Mentre duri l'usdefruit no tenen llicència per vendre ni arrendar, ni de tenir altre senyor. Per tant, asseguruen un treball, un manteniment dels béns i un poblament en dues generacions, recuperant els immobles a la fi del contracte, a la vegada que la impossibilitat de transmissió i l'obligació d'adscripció al *funde* queden ja estretament regulades. També resulta força interessant l'anàlisi de les llinàries de les cases, *infra domum sancti Petri et sancti Thome apostolis*. Limiten a l'est in *cimiterio sancti Petri et sancti Thome prelibatos*; al sud, *similiter, in ipso cimiterio, passos III longe de predictum domum*; i a l'oest *in via qui pergit per ipsa villa*. (ACB, *Liber Antiquitatum* II, núm. 482).
- 23.- L'existència d'alous de considerable importància han estat posats de relleu, i fins i tot en algun cas excepcional hom ha calculat la superfície aproximada, com és el d'Arsenda a Premià (1069-1070). Veieu FAGES, M.: *Sant Pere de Premià. Un exemple de la distribució del sòl en una comunitat del Maresme a l'Alta Edat Mitjana, Acta Mediaevalia*, 7-8, 1986-87, p. 81-131. Anàlisis d'altres alous a CUADRADA, C.: *Documentació medieval, Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, 31, 1988, p. 36-40.
- 24.- ACB, *Liber Antiquitatum* II, núm. 461: *vindimus tibi ipsas casas, curtes et orto, cum ipsa ficulnea et ipso solo vero et ipso torculario*; ACB, *Liber Antiquitatum* II, núm. 490: *ad ipsos casales*; ACA, *Monacals, Montalegre*, núm. 26: *ipso manso que fuit de Richer ab integre, cum suas termines*; ACB, *Liber Antiquitatum* II, núm. 484: *qui sunt apud iamdictas mansiones, et ostios et ianuas et foveas*.

- 25.- En una venda d'un alou a Llavaneres, el 1022, realitzada pels comtes de Barcelona a favor de Guillem, anomenat Amat, inclouen masos, aigua i molins (ACA, *Berenguer Ramon I, perg.* 45); el 1174, Guillem de Castellvell concedeix a Berenguer Llull la batllia de l'honor que té al terme del castell de Mataró, concedint-li el braçatge sobre els esplets que reculli (ACA, *Alfons I, perg.* 155); el 1182 els Torre fan el mateix amb la batllia de la parròquia de Civitas Fracta, afavorint Joan de Vallmajor (Museu-Arxiu de Santa Maria, en endavant MASM, *perg. Marfà*, núm. 1). Aquest document reflecteix que Joan serà el seu home soliu, *fidelis baiulus*, amb l'obligació de viure sempre al mas i transmetre hereditàriament la batllia. Una confirmació del 1238, ens dóna explicacions més àmplies: de tot el que reculli -esplets de fruits, pans grossos i petits, vi, censos de diners, capons i altres coses, establiments, vendes, pagaments per noces i redempcions d'homes- en treu el braçatge i també *in perpetuum* parts de porc -*corba et templa porciona*- i una cistella de raïm. Rep tot l'oli de les oliveres i els fruits de les figueres i dels altres arbres, i tan sols està obligat a pagar un cens anual d'un parell de gallines al seu senyor (MASM, *perg. Marfà*, núm. 8).
- 26.- BUSQUETA, J. J.: *Algunes consideracions...*, p. 81.
- 27.- L'explicació d'aquest model, i del que anomena *modelo mercantil y relaciones campo-ciudad*, a IRADIEL, P.: *Feudalismo agrario...*, p. 85-88.